

УДК 343.9(477)

Л. Т. Головійчук, аспірант
Академії митної служби України

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ МИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто основні напрямки спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, що вчиняються у сфері митної діяльності. Проаналізовано різні наукові підходи щодо протидії злочинності та її відвернення.

Ключові слова: протидія злочинності; запобігання злочинам; сфера митної діяльності.

Рассмотрены основные направления специально-криминологического предупреждения преступлений, совершенных в сфере таможенной деятельности. Проанализированы различные научные подходы по противодействию преступности и ее предупреждению.

Ключевые слова: противодействие преступности; предупреждение преступлений; сфера таможенной деятельности.

This article discusses the main directions of specially-criminological prevention of crimes committed in the field of customs activities. Analyzed different scientific approaches to crime and its prevention.

Key words: against crime; crime prevention; sphere of customs activity.

Постановка проблеми. Одним із напрямів діяльності правоохоронних органів України у протидії злочинності є запобігання їй. Даний вид діяльності дозволяє забезпечити спокій, безпеку і стабільність українського суспільства в цілому, дотримання й забезпечення прав і свобод громадян в усіх сферах життєдіяльності. Запобігання злочинності – це багаторівнева система державних, суспільних та інших заходів, спрямованих на усунення причин та умов злочинності, різних негативних факторів, що продукують такі причини та умови, а також обмеження можливостей учинення нових злочинів. Як правильно зауважує В. В. Лунєєв, на рівні соціальної профілактики злочинів мета боротьби зі злочинністю, її окремими видами та конкретними злочинами вже не розчинена в загальних цілях, що властиво загальносоціальному рівню профілактики злочинів, і не є її похідною, як у заходах боротьби із соціальними патологіями. Ця мета виділяється як єдина й провідна для відповідних заходів соціального контролю, соціальної реабілітації чи правоохоронної діяльності. Інакше кажучи, розробка та реалізація заходів спеціальної профілактики прямо обумовлені наявністю злочинності, її станом і характером чинних криміногенних детермінант [1, 194].

Обрана тема дослідження відповідає тематиці кримінологічних досліджень в Україні, пріоритетних напрямків наукових і дисертаційних досліджень у системі Державної митної служби України. Дослідження виконується відповідно до науково-дослідної роботи Академії митної служби України за темою “Кримінально-правове забезпечення протидії злочинності у сфері митної діяльності” на період 2011–2015 рр., яка зареєстрована в УкрІНДІ за номером 0111U006506.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему запобігання злочинності, організації протидії злочинності в цілому та окремим видам злочинів у зв'язку з її складністю й багатоплановістю відображено в працях багатьох вітчизняних та іноземних дослідників. Загальні питання протидії злочинності та запобігання їй різними способами, формами й

© Л. Т. Головійчук, 2013

методами висвітлювалися в працях А. Б. Сахарова, Г. Р. Смолицького, Б. С. Утевського, окремі її види – в монографіях та розробках К. В. Антонова, В. В. Василевича, Б. В. Волженкіна, І. А. Гельфанда, А. А. Герцензона, В. О. Глушкова, О. М. Джужі, А. П. Закалока, Б. В. Здравомислова, О. М. Костенка, М. Й. Коржанського, Н. Ф. Кузнецової, Н. П. Кучерявого, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, Г. М. Мінковського, Г. К. Мішина, В. Рейсмана, О. Я. Светлова, Х. Тама, І. К. Туркевич, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна та багатьох інших. Перерахувати всіх дослідників неможливо, оскільки означений напрямок досить об'ємний і потребує комплексного підходу

Однак до цього часу багато питань, що мають важливе значення у практиці запобігання злочинам у митній сфері, не отримали належного розгляду. Питанням спеціально-кримінологічного запобігання злочинам з боку суб'єктів господарської діяльності та чиновників митних органів не приділяється належної уваги зазначених авторів. Тому й виникла потреба дослідження саме такого аспекту протидії злочинності.

Мета статті – визначення основних напрямів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, учиненим у сфері митної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Специфіка спеціальних заходів профілактики злочинності полягає в тому, що вони викликані наявністю самих злочинних діянь, існуванням конкретних причин та умов, що сприяють їх учиненню, й призначаються спеціально для їх усунення та нейтралізації [2, 167–168]. Відповідно, спеціально-кримінологічне запобігання злочинам – це такий вид діяльності, що охоплює цілий комплекс соціально-економічних, політичних, правових, організаційних та інших заходів, спрямованих на запобігання конкретним різновидам злочинів. Якщо йдеться про злочини, вчинювані у сфері митної діяльності України, то зміст запобігання, на наш погляд, необхідно розглядати в контексті сфери економічної діяльності, тіньової економіки як родових понять, що склалися у вітчизняній та зарубіжній кримінології й широко використовуються практикою правоохоронної діяльності.

Економічна діяльність, складовою якої є сфера митної діяльності, як і тіньова економіка, – це складне структурне явище. Живильне середовище економічної злочинності в цілому та тіньової економіки створили заходи шокової терапії, що вживалися урядом СРСР і України у 80–90-х рр. ХХ ст. Хоч деякі з цих заходів і були помилковими та непродуманими, в Україні склалися ринкові відносини, що продовжують і нині формуватися в різних сферах та вдосконалюватися, переходити зі стихійних до більш-менш упорядкованих і нормативно врегульованих. Ринок, як показала світова й українська практика, може ефективно працювати в умовах лише відповідного типу господарських міжгалузевих пропорцій, системи ринкових інститутів, що дозволяють забезпечувати та підтримувати рівновагу на різних рівнях (мікрорівні та макрорівні), за умови, що сформована середня ланка підприємців. Одна з умов – наявність такого менталітету підприємців, коли вони дотримуються правил суспільного життя та правових норм, як і всі інші члени суспільства та ринкових відносин.

Як показує світова практика, Україна не виняток, така система відносин не може скластися швидко, за декілька років. Це пояснюється не лише тим, що швидкі зміни у свідомості населення неможливі, а також і тим, що в пропорційних секторах економіки, що формуються та видозмінюються в нових ринкових умовах, їх ринкова рівновага не може сформуватися без ефективної й повної нормативно-правової бази. А правова база, відповідно, також не формується за 2–5 років. Це завдання довгострокові. У сучасному українському суспільстві можна говорити лише про пошук нових способів виконання завдань, про проблеми сучасного періоду вдосконалення ринкового механізму. У зв'язку з цим слушний погляд М. М. Бабаєва про детермінанти злочинності. Він називає такі причини та умови, що з нормальних перетворюю-

ються на патологічні, коли відхилення від норми розтягуються в часі [3, 15]. Це стосується того періоду, який нині переживає Україна: тривала економічна криза, на її підґрунті сформувалася політична криза, а на їх тлі, у свою чергу, формуються причини й умови для кризи психологічної, культурної, соціальної тощо. Відповідно, на такому ґрунті зростають показники тих видів злочинів, яких за відносно стабільних показників розвитку суспільства не було.

Зважаючи на процеси, що відбуваються в Україні, як і в інших країнах, котрі вийшли зі складу СРСР, на рівень злочинності в нашій державі впливають дві головні групи факторів. Перша пов'язана з тим, що перехід до ринкової економіки зі зміною соціально-політичного ладу неминучий, а це формує цілу низку факторів, причин та умов (економічних, політичних, соціальних, психологічних, правових, технічних, управлінських тощо). Друга група факторів – такі, що сформувалися в період останніх 35–40 років, коли під час стихійного руйнування сталого суспільства в країні під час реформ і “перебудови” злочинність фактично залишилася без контролю. Названі нами групи факторів взаємопов'язані між собою та взаємозалежні. З одного боку, ринкова економіка неможлива в умовах тотального контролю, який існував за радянських часів (хоча це також спірне питання), з іншого – руйнування існуючої системи державного контролю за злочинністю не обов'язкове для побудови нової правоохоронної системи. Таким чином, зруйнована система правоохорони в Україні, як і в будь-якій іншій країні, що вийшла зі складу СРСР, пояснюється так само непродуманими політичними прорахунками, як і економічними. М. М. Бабаєв зазначає, що імпульсивна політика, в якій революційні підходи переважали над еволюційними, і виявилася причиною руйнування чітко сформованої та досить ефективної системи правоохоронної діяльності.

На нашу думку, зазначені погляди на причини криміналізації вітчизняної економіки та сфери митної діяльності, яка є її невід'ємною складовою, мають право на життя. Ми вважаємо, що серед усіх спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам у сфері митної діяльності, як і в економічній сфері в цілому, мають відігравати методи економічного спрямування. Такі заходи слід спрямовувати на відновлення та побудову зруйнованих чи суттєво деформованих відносин у сфері економіки й фінансів. Це дозволить, на наш погляд, ефективніше, ніж зараз, вирішувати питання протидії злочинності. Звичайно, нехтувати в сучасних умовах репресивними методами боротьби зі злочинністю ми не пропонуємо. Але вони мають бути суттєво обмежені, тому що вітчизняний досвід боротьби зі злочинами в економічній сфері за останні 25–30 років показав їх недостатню ефективність і доцільність. У сучасних умовах українського сьогодення, намаганні України увійти повноправним членом до Європейського Співтовариства, вважаємо, що заходи економічного та фінансового характеру можуть більше сприяти обмеженню злочинних проявів у митній сфері та у сфері економіки в цілому.

До таких заходів ми зараховуємо: створення єдиної системи валютного та зовнішньоторгівельного обліку; забезпечення контролю за своєчасним та повним надходженням митних платежів і податкових зборів під час експорту-імпорту товарів; відновлення державної монополії зовнішньої торгівлі на всі природні ресурси, якими володіє Україна; посилення відповідальності за ввезення на територію України небезпечних промислових і радіоактивних відходів.

Однак такі заходи можуть бути ефективними лише за певних умов, які можуть створити заходи, спрямовані на нейтралізацію умов, що сприяють злочинності у сфері економіки та митної діяльності зокрема. Такими заходами, на наш погляд, є чітке врегулювання всіх операцій зі стратегічною сировиною України (газом, вугіллям, урановою рудою тощо), скорочення використання механізму квот та ліцензій як механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності зборами й тарифами; розробка та запровадження чіткого механізму захисту внутрішнього ринку, введення антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних митних зборів на товари народного споживання, а в особливих випадках (під час увезення таких

товарів низької якості) – введення митних квот. Крім того, на наш погляд, буде корисно запровадити особливий порядок контролю пропуску через митні кордони України брухту чорних і кольорових металів; застосування незалежних експертиз якості та кількості експортованих товарів на основі сертифікатів якості й ціни, запровадження чіткого контролю з боку держави на експорт-імпорт товарів народного споживання неналежної якості.

У справі спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері митної діяльності необхідно наголосити на тому, що національні правоохоронні структури мають ретельно вивчати інформацію міжнародних та європейських правоохоронних структур з цих питань. Зокрема, вивчення оперативних матеріалів ГУБОЗ МВС та СБУ, відділень Інтерполу та Європолу в Україні дозволить належним чином вивчити кримінальну діяльність зарубіжних підприємців та наших колишніх громадян, які вийшли з громадянства України саме у зв'язку з учиненням ними злочинів економічної спрямованості на території України й необхідністю переховуватися від переслідування українських правоохоронних органів, змінили прізвища, продовжують свою злочинну діяльність і практично недосяжні для вітчизняного правосуддя. Під прикриттям легальної інвестиційної, благодійної та іншої економічної діяльності вони планують злочинні схеми й намагаються уникати відповідальності. Брак у вітчизняних правоохоронців інформації про іноземних громадян, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування за відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, участь у транснаціональних злочинних товариствах не дає можливості вітчизняним правоохоронцям точно визначити їх роль і місце за ступенем впливу на криміногенну ситуацію на внутрішньому та зовнішньому ринку України.

Щодо злочинів у сфері митної діяльності, то розвиток економічних відносин та їх трансформація показують, що вчиняють означені злочини не лише громадяни нашої країни, але й громадяни інших країн, скажімо учасники зовнішньоекономічних відносин (підприємці, резиденти та нерезиденти). За даним напрямком запобіжної діяльності особливо актуальні норми міжнародних нормативно-правових актів, що регламентують питання надання правової допомоги різних держав у митній, податковій, адміністративній та кримінально-правовій сферах [4].

В. В. Лунєєв цілком обґрунтовано, на наш погляд, пов'язує спеціальну профілактику злочинів із правовими формами її забезпечення. Спеціальна профілактика (кримінологічна та відповідні заходи правового впливу), зазначає він, містить заходи, спрямовані саме на виділення, усунення, послаблення, нейтралізацію криміногенних факторів, на виправлення осіб, які можуть учинити або повторно вчиняють злочини [1, 193].

Економічна активність останні роки супроводжується інтенсивними процесами правотворчості у сфері митного регулювання та оптимізації сфери митної діяльності. У 2002 р. Інтеграційний комітет Євразійського економічного співтовариства, до якого, крім України, входять Росія, Казахстан, Таджикистан, Білорусь, Киргизія, товарообіг з якими близько 50% від загального товарного обігу з країнами СНД, визначив як пріоритетні завдання: розв'язання проблем уніфікації митних процедур та вироблення єдиного підходу до здійснення митного контролю. Уже досягнуто узгодження спільних правил митного оформлення транзитних товарів, процедури митного супроводження, перевезення товарів митними перевізниками. Комітетом також було прийнято рішення про поетапний перехід до загальних заходів забезпечення запровадження єдиної системи сплати митних зборів та валютного регулювання. Найактуальнішими питаннями обговорення стали проблеми контролю митної вартості товарів, що переміщуються через митні кордони України. Щоб уникнути необґрунтованого заниження цієї вартості, визнано доцільним формувати єдину систему цінової інформації між країнами, що уклали таку угоду [5, 14]. Таким чином, прийоми економічно-

го регулювання митних платежів і зборів, економічне їх забезпечення, на наш погляд, ефективно поєднуються з прийомами правового забезпечення їх сплати та запобіганням криміналізації самої фінансової діяльності учасників зовнішньоекономічних відносин.

Заходи спеціального запобігання митним злочинам пов'язані також з оптимізацією митного контролю. Існуюча на цей час в Україні система митного контролю складна й залишає можливості для зловживань. Вантаж увозиться на пункт пропуску, де проходить сім видів контролю: прикордонний, митний, фітосанітарний, ветеринарний, транспортний, санітарно-карантинний, міграційний (за необхідності). Далі вантаж прямує на митницю призначення. На внутрішній митниці відбувається основне оформлення митних документів, що має п'ять ступенів контролю: документального, митної вартості, нарахування й сплати митних платежів, валютний та фактичний огляд, випуск товару. Кожен із цих етапів контролю здійснюють різні посадові особи, що дає можливості для порушень. За такої системи на кордонах при виїзді в країну виникають черги, створюється живильне середовище для корупційних проявів.

Нині в Україні, як у більшості країн, що входять до Європейського Співтовариства, створюється розроблена система "однієї зупинки". Вона полягає в тому, що система пропуску та контролю суттєво спрощена: відбувається попереднє інформування про товар, який увозиться, на пункті митного контролю проводиться митний і прикордонний контроль, декларування товару здійснюється в електронному режимі. Необхідною умовою такою схеми є, як зазначають фахівці, створення єдиної бази даних усіх контрольних органів, у тому числі всіх служб, що працюють не в зоні митного та прикордонного контролю, а поруч із пунктом пропуску [6]. За аналогічною схемою організовано роботу пункту пропуску "Калининградский транзит" у Російській Федерації.

Переваги такої системи суттєві, але у зв'язку зі входженням України в європейський простір необхідно провести переобладнання всіх митних кордонів, створити цивілізовані умови проходження через кордони України товарів і транспортних засобів. А це передбачає будівництво біля пунктів пропуску спеціалізованих приміщень для всіх контрольних служб. Крім того, це потребує інших витрат. Якщо на цей час митні пункти пропуску працюють як у прикордонних областях, так і в інших, виникає питання, яким чином здійснювати процедуру розмитнення товарів: переводити наявні служби (їх працівників) до пунктів прикордонного та митного контролю чи скорочувати існуючі та створювати нові. Якщо переводити, то необхідно створювати відповідну інфраструктуру поблизу кордонів, забезпечити працівників митної служби та інших контрольних органів житлом, членів сімей – роботою, їхніх дітей – школами тощо. Якщо скорочувати наявні й створювати нові – це добір кадрів, їх навчання, знову ж таки забезпечення житлом та ін. Таким чином, у будь-якому випадку потрібне розширення дорожніх мереж, обладнання місць стоянок для транспортних засобів та проживання водіїв поза пунктами пропуску, за межами митного та прикордонного контролю. Важливим завданням у даному напрямку є технічне обладнання таких пунктів пропуску. Перший комплекс було створено спільними зусиллями українських і російських митників на пункті пропуску "Троебортное".

У зв'язку з цим потребують вирішення питання обладнання кордонів України, їх відповідності європейським стандартам і вдосконалення з часом. Для України це найголовніша проблема, оскільки коштів у державному бюджеті не вистачає і постійний дефіцит створює велику кількість як зовнішніх, так і внутрішніх проблем. Сучасну ж діяльність уряду нашої країни спрямовано не на те, щоб розвивати економіку, а на віднаходження нових шляхів поповнення бюджету за рахунок населення, запровадження нових, нецивілізованих податків і зборів (за відсутність дітей, за наявність автономної системи опалення, за

користування автошляхами тощо). Фактично відбувається дублювання існуючих податків, що, звичайно, не сприяє зменшенню кризових проявів у суспільстві й не покращує ставлення населення до уряду та органів влади.

Самостійний напрям запобігання злочинам у сфері митної діяльності пов'язаний, на наш погляд, з електронним декларуванням. Таке декларування здійснюється за дуже нетривалий час, виключає безпосередній контакт учасника зовнішньоекономічної діяльності, підприємця з працівником митних і податкових органів, суттєво зменшує можливість корупційних зв'язків.

Однак ефективне використання такої технології можливе лише за наявності достовірної цінкової інформації, що становить основу в роботі щодо контролю за митною вартістю товарів. Зважаючи на “дещо спотворене” ставлення українського населення до повідомлення достовірної та правдивої інформації органам влади, запровадження такої системи контролю потребує хоча б на перших порах контролю й іншими засобами та методами. Звичка за останні 20 років не повідомляти правду органам влади в умовах сучасного хаосу в роботі правоохоронних органів досить міцно прижилася й викоринити її складно.

Розгляд детермінант злочинів, учинюваних у сфері митної діяльності потребує розв'язання й такої проблеми, як відсутність реальної можливості тотального контролю за товарами, що переміщуються через митні кордони України. Відповідно, виникає нова складова електронної системи митного контролю – система управління ризиками. Вона дозволяє перейти від сто відсоткового огляду товарів і транспортних засобів на прикордонних та митних пунктах контролю до вибіркового. Вибірковому огляду, на наш погляд, мають піддаватися лише ті вантажі й транспортні засоби, що можуть завдати шкоди громадській, економічній та національній безпеці країни. Для цього запроваджено систему обліку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, всіх учасників торгівлі, облік усіх торговельних угод. Ця база даних (реєстр) пов'язана з базами даних державних податкових та митних органів, дозволяє сформувати більш-менш об'єктивне уявлення про профілі ризиків. Такі профілі в автоматичному режимі формують електронні регламенти кожного працівника митниці, що здійснює контрольні функції щодо кожної декларації, яка проходить через його руки. Отже, жодна дія, не прописана в профілі ризику, не може бути виконана ним, тобто автоматизована система перешкоджає працівникові приймати неправомірні рішення всупереч заданому алгоритму. Така система контролю містить і постаудит, що завершує систему митного контролю. Таким чином, створена система митного контролю є цілісною, логічно взаємопов'язаною та завершеною. Функціональна замкненість такої системи дозволяє узгоджено реалізовувати повний об'єктивний контроль за дотриманням митного й податкового законодавства на території країни за мінімального рівня спілкування працівників митних органів з платниками податків, зборів і платежів, виключає можливість корупційних зв'язків і вчинення зловживань.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Розглянуті нами прийоми запобігання злочинам у сфері митної діяльності дозволять, на наш погляд, суттєво зменшити ризики вчинення злочинів працівниками митних органів. У цілому, вважаємо, що створення такої системи дозволить відобразити найдоцільнішу та ефективну розстановку суб'єктів запобігання злочинам і правопорушенням у сфері митної діяльності. Крім того, правове забезпечення спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері митної діяльності має ґрунтуватися на нормах міжнародного та європейського характеру (СНД, Ради Європи, Євросоюзу, ООН), а також на рекомендаціях міжнародних міжурядових та неурядових організацій. Координацію діяльності правоохоронних органів України у даному напрямку необхідно здійснювати також на основі міжнародних угод України з іншими країнами. Це дозволить не лише законодавчо забезпечити діяльність щодо запобігання злочинам у сфері митної діяльності, також злочинів транснаціонального характеру (незаконного обігу зброї, наркотиків, радіоактивних відходів тощо).

Література

1. Криминология ; под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. – М., 2004. – С. 194.
2. Молчанова Т. В. Легализация (отмывание) денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем: уголовно-правовой и криминологический аспекты / Молчанова Т. В. – Красноярск, 2003. – С. 167–168.
3. Бабаев М. М. Борьба с преступностью как международная проблема / М. М. Бабаев // Преступность и общество. Сборник научных трудов. ВНИИ МВД РФ. – М., 2001. – С. 15.
4. Такими джерелами є Конвенція про правову допомогу 1993 р. між Україною, Росією, Білоруссю, Вірменією, Казахстаном, Таджикистаном, Туркменистаном, Узбекистаном; Договір про співпрацю країн СНД у боротьбі з організованою злочинністю 1995 р.; Угода Міністерств внутрішніх справ країн СНД “О сотрудничестве между министерствами внутренних дел в борьбе с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ” 1992 р. та ряд інших.
5. Дорофеев В. А. Основания уголовной ответственности за уклонение от уплаты таможенных платежей / В. А. Дорофеев // Законность. – 2004. – № 6. – С. 14–20.
6. О перспективах развития таможенной службы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.customs.ru.

